

Hans Jansen – Artikelenreeks over het nieuwe liedboek. Gepubliceerd in *Musica Sacra* 77 (januari 2013), 78 (juni 2013) en 79 (oktober 2013)

[1] *Terugblik Liedboek voor de Kerken - Voorbeschouwing nieuw liedboek*

Op zaterdagmorgen 25 mei a.s. zal in de Grote Kerk in Monnickendam de plechtige presentatie plaatsvinden van de overhandiging van het eerste exemplaar van het nieuwe liedboek, het liedboek dat zal verschijnen onder de naam '*Liedboek Zingen Bidden in Huis en Kerk*'. De gehele binnenstad zal die dag in het teken staan van de verschijning van deze bundel. Op meer dan veertig locaties worden er workshops georganiseerd, er zijn sprekers, er is straattheater, er zijn boekentafels, er wordt natuurlijk veel gezongen, kortom alles wordt in het werk gesteld om het nieuwe gezangboek onder de aandacht te brengen.

Het is een belangrijk en spannend moment in de geschiedenis van de Nederlandse kerkmuziek: zal dit nieuwe Liedboek een vaste plaats veroveren in onze kerk zoals het Liedboek van 1973 dat heeft gedaan met meer dan 2.500.000 exemplaren?

Het is natuurlijk veel te vroeg om iets te schrijven over de inhoud van het gezangboek. Er is een streng embargo ingesteld en inderdaad is er formeel weinig tot niets naar buiten gekomen. De ongeveer zeventig medewerkers werden verdeeld over acht deelwerkgroepen, ieder met hun eigen specialiteit: het nieuwe Nederlandse kerklied, het kerklied uit het buitenland, het bestaande kerkliedrepertoire, psalmen, kinderliederen, liturgische gezangen, gebeden en teksten, overige zangvormen. Vijf jaar lang is er door deze commissies, overkoepeld door een hoofdredactie, gewerkt aan de totstandkoming van dit nieuwe gezangboek.

De verschillen met het liedboek van 1973 zijn groot. Niet alleen werd dit gezangboek indertijd samengesteld door een kleine redactie van enkele componisten en theologen, ook waaide er toen nog een geheel andere kerkelijke tijdgeest door Nederland. De secularisatie heeft ondertussen groteske vormen aangenomen, de liturgische drempels worden op veel plaatsen verlaagd om de leegloop nog wat te kunnen tegenhouden, het Bijbelse elan van de jaren zestig en zeventig van de 20^e eeuw heeft plaatsgemaakt voor een op de 'moderne mens' gerichte theologie en de kerkmuziek laat zich steeds meer beïnvloeden door de oppervlakkigheid van de amusementsmuziek.

Natuurlijk zijn er tegenkrachten en zullen vele goede liederen uit de calvinistische en lutherse traditie een plaats krijgen in dit nieuwe gezangboek. Maar zal dit boek dezelfde autoriteit bezitten als het liedboek van 1973? Zal het eenzelfde kerkmuzikaal enthousiasme teweegbrengen en zullen er daardoor weer vele nieuwe cantorijen ontstaan zoals veertig jaar geleden? Zal dit gezangboek alle andere bundels uit het zicht doen verdwijnen of zal deze nieuwe bundel in de boekenkast een plaats krijgen naast het liedboek van 1973, de bundels *Zingend geloven*, *Tussentijds*, *Gezangen voor Liturgie* en al die andere publicaties? En zal tijdens het overleg tussen predikant en kerkmusicus en in de liturgiecommissies alleen in het nieuwe gezangboek worden gekeken of ook nog steeds in al die andere bundels? Vroeger was een liedboek de absolute canon van het kerklied, tegenwoordig is de invloed van kopieerapparaat, beamer en e-reader niet te onderschatten.

Op weg naar het nieuwe liedboek is het goed om stil te staan bij de zo veranderende tijden en de zo verschillende omstandigheden.

Liedboek voor de Kerken 1973

Toen het Liedboek voor de Kerken op zaterdag 19 mei 1973 in Middelburg feestelijk werd gepresenteerd hadden een maand ervoor zo'n 80.000 jongeren in Den Haag gedemonstreerd voor de legalisatie van de zeezender Veronica. Pablo Picasso was zojuist overleden, in Chili

pleegt generaal Augusto Pinochet een staatsgreep en wordt de democratisch gekozen president Salvador Allende dood aangetroffen. Het CDA wordt officieel opgericht, we beleven autoloze zondagen en de oudejaarsconferentie van Wim Kan komt voor het eerst op de televisie. Veel indruk maakte het boek *De Goelag Archipel* van Aleksandr Solzjenitsyn en de film *Jesus Christ Superstar*. Kortom, vrijwel onmerkbaar is de wereld in de afgelopen 40 jaar veranderd, het Liedboek voor de Kerken stamt uit geheel andere tijden, anno 2103 is het tijd voor een nieuw gezangboek, jazeker!

Nog nooit heeft een liedboek zoveel aandacht gekregen als het Liedboek van 1973. Voor het eerst in de geschiedenis van de kerkmuziek werd een liedboek gepromoot via radio en televisie, langspeelplaten, cassettes, series als 'lied van de week', liedboekdagen en gemeentezangavonden. Nog nooit was in Nederland de liturgische en kerkmuzikale bodem zo vruchtbaar als in die periode. De vakdichters die de nieuwe psalmberijming het licht hadden doen zien, hadden de smaak te pakken gekregen en gingen direct door met het schrijven van vele nieuwe goede kerkliederen. De professor Van der Leeuwstichting publiceerde onophoudelijk haar zeer gedegen liturgische studies, zoals de *Adem van het jaar* (1975) en in dit spoor vele nieuwe liederen. Precies in 1973 verscheen ook het boekje *Liturgiek* van Van der Werf uit Utrecht, een boekje dat als een standaardwerk op tafel heeft gelegen bij de vele liturgiecommissies in Nederland. Het waren de jaren van de kerkmuzikale 'Entdeckerfreude' en 'eye openers', een frisse liturgische wind waaide door het kerkelijk altijd zo nuchtere Nederland. Het liedboek werd geruime tijd de hymnologische en liturgische standaard en trok ook de aandacht in het buitenland. Zo werden vele nieuwe liederen bijvoorbeeld in het Duits vertaald, o.a. door Jürgen Henkys (*Steig in das Boot*), waarvan er uiteindelijk tien in het *Evangelisches Gesangbuch* een plaats kregen.

Liedboek – kind van zijn tijd

Maar natuurlijk blijkt ook het veelgeprezen Liedboek van 1973 een kind van zijn tijd te zijn, zeker nu we er met een zekere afstand naar kunnen kijken. Naast de vele goede ontwikkelingen die dit liedboek in gang heeft gezet moeten we de ogen niet sluiten voor de beperkingen die ook dit gezangboek heeft. De verschillen met het gezangboek uit 1938, dat 35 jaar daarvoor was uitgekomen, zijn misschien nog wel groter dan de verschillen tussen het gezangboek van 1973 en 2013.

Het nieuwe liedboek was vooral het gezangboek van de nieuw geschreven liederen en dan vooral de vele Bijbellieder. Allereerst viel op dat de meeste nieuwe liederen een melodie hadden meegekregen die geschreven zijn in de oude modi, vooral in de oude kerktoneelsoorten dorisch en aeolisch, toneelsoorten met een ingetogen mineurkarakter. De vrolijkheid spatte er nu niet direct van af! Het klopt allemaal, muzikaal is er geen speld tussen te krijgen, maar er is een zekere angst te bespeuren om al te zeer uitgesproken te zijn. De relatief grote inbreng van de meer proclamerende liederen uit de Lutherse traditie hebben wat dit betreft een gezond tegenwicht kunnen bieden!

Daarnaast staat de tekst weliswaar terecht centraal, maar door deze tekst zo volledig mogelijk tot spreken te willen laten komen werd veel gebruik gemaakt van de afwisseling van binair en tertiair ritme en van onregelmatige maatsoorten. Een noviteit die in het begin heel verfrissend werkte, maar die door het gemiddelde gemeentelid niet altijd soepel meegezongen bleek te kunnen worden. Ook bleek dat een overdaad aan woord-accenten wat geforceerd aardeed, vermoeiend kan werken en zo helaas het tegendeel bereikte van wat beoogd was.

Wat af en toe ook wat geforceerd aardeed was de inbreng van de musicologen die consequent de aller-oudste versie van een melodie opgenomen wilde zien. Hoog liep de discussie op toen gekozen moest worden welke melodie bij gezang 354 afgedrukt zou worden. Uiteindelijk is er voor gekozen om dan maar twee versies op te nemen. Veel kritiek kregen de musicologen te verduren toen de zo vertrouwde fiorituren (versieringen) in ons volk lied, gezang 411, onnodig

werden geacht. Ook hier kwam een compromis uit de bus door deze versieringen met kleine nootjes toch af te drukken.

Qua inhoud werden spoedig kinderliederen gemist en met de groeiende liturgische interesse (en daarmee samenhangend de gerichtheid op het kerkelijk jaar) liederen voor de 40-dagentijd. In de eerste deeltjes Zingend geloven werd aan dit tekort tegemoet gekomen.

Naast de groeiende stroom van nieuwe liedbundels heeft het Liedboek zich tot op vandaag zonder meer staande kunnen houden. Geen van de nieuwe bundels heeft het niveau van het liedboek uit 1973 kunnen evenaren. Het is dan ook zeker niet zo dat het liedboek niet meer goed genoeg zou zijn, het is meer dat de tijden, de maatschappij en de kerk te zeer veranderd zijn. Er is een heel ander geloofsleven ontstaan, er worden niet alleen uitroepkens gezet maar ook vraagtekens, naast de belijdende kerk is er ook steeds meer ruimte gekomen voor een kerk die is gaan aarzelen en twijfelen. We zien een versnipperd landschap in de liturgische praktijk. De individualisering van de maatschappij is volledig terug te vinden in de kerk. Het nieuwe gezangboek zal desalniettemin proberen het beste gezangboek te zijn in dit bijzondere tijdsgewricht.

Pluriformiteit, eenheid, verbinding

Zoals hierboven al aangegeven kunnen wij nog niet op de precieze inhoud van het nieuwe gezangboek ingaan. Natuurlijk zijn wij als Lutherse Werkgroep voor Kerkmuziek zeer benieuwd hoeveel Lutherliederen er opgenomen zullen zijn en vragen wij ons af of de volledige reeks van Lutherse zondagsliederen ongekort een plaats heeft kunnen krijgen. Hoewel er dus een streng embargo is geweest, werd er toch af en toe een tipje van de sluier opgelicht, mede door de nieuwe liederen die op diverse studiedagen en zangavonden werden gezongen.

Doel van het nieuwe liedboek is vernieuwing, verbreding en verandering. Vernieuwing, omdat er sinds 1973 veel nieuwe kerkliederen zijn ontstaan, verbreding omdat de kerk pluriformer is geworden met allerlei stromingen, en verandering omdat de liturgische praktijk is veranderd. Volgens de samenstellers van het nieuwe gezangboek is “de winst dat de ogen geopend worden voor andere liederen. Je hoeft niet alle liederen mooi te vinden. Maar je zingt ze toch samen, onder het motto ‘Wij zingen ook het lied van de ander’. Als je elkaar muziek aanreikt, word je daar zelf rijker van. De liedboekredactie hoopt dat het liedboek verbindend gaat werken tussen diverse stromingen in kerk en geloof. Daarom plakt zij geen etiket op een lied, als zou het horen bij één bepaalde stroming, bijvoorbeeld evangelicaal, vrijzinnig, hoog-liturgisch of reformatorisch. De hoop is dat de liederen mensen uit meerdere stromingen aanspreken en op deze manier verbindend kunnen werken bij de geloofsontmoeting tussen mensen uit diverse stromingen”. (*Marjolein den Dulk, Valkenboskerk, Den Haag*)

Ook Pieter Endedijk geeft veel aandacht aan het woord ‘verbinden’ in een interessant artikel in het afgelopen decembernnummer van Elkkwartaal. Hij schrijft: “Lieder kunnen verschillen overbruggen en verschillende tradities verbinden. Men kreeg in de verschillende redactionele werkgroepen begrip voor ‘het lied van de ander’, men ging het respecteren en soms waarderen. Zo kreeg het woord ‘katholiciteit’ binnen de redactionele arbeid gestalte, werd een aanvankelijke opdracht om te zoeken naar een gemeenschappelijk midden nader ingevuld. Een oecumenisch uitgangspunt werd meer en meer zichtbaar: de traditie van de ander kan mij verrijken”.

Het is een interessante redenering, het zijn mooie gedachten, maar hoe reëel is deze verwachting en hoe geloofwaardig is deze hoop?

Persoonlijk kan ik mij niet voorstellen dat in de meer evangelicale kerken waarin bijvoorbeeld het lied ‘Abba Vader’ wordt gezongen tevens het Lutherlied ‘Toen Jezus bij het water kwam’

(‘Christ unser Herr zum Jordan kam’) zal worden aangeheven en omgekeerd. Zo zijn er vele liederen die specifiek voor een bepaalde doelgroep bedoeld zijn en zeker in diensten van deze doelgroep zullen worden gezongen, maar deze liederen zullen zeker niet verbindend en verrijkend werken in kerken waar deze doelgroepen niet aanwezig zijn. Het enige verbindende is dat het nieuwe liedboek als zodanig in alle aan het project deelnemende kerken zal worden gebruikt. Maar er zal per deelnemende kerk en zeker per gemeente selectief uit worden gekozen.

Een goed kerklied stijgt uit boven het belang van doelgroepen, een goed kerklied spreekt de gemeente aan als geheel. Het spreekt de taal van de gemeente en niet een gedeelte daarvan. Een lied gericht op een bepaalde doelgroep sluit andere doelgroepen uit. Dan werkt een lied niet verbindend maar juist ontbindend. De liederen uit de verschillende doelgroepen zijn zo verschillend van karakter dat zij onmogelijk onder één noemer geschaard kunnen worden. Het is dan een verzamelbekken geworden van ongelijksoortige grootheden.

Kunnen wij onszelf nog serieus nemen als wij in de eredienst lichtvoetige, oppervlakkige liedjes zullen zingen die geënt zijn op de slimme technieken van de amusementsmuziek? Muziek die als kenmerk heeft dat ze niet serieus genomen hoeft te worden. Muziek die vrijblijvend is en iedere geloofwaardigheid en integriteit mist.

Pieter Endedijk schrijft dat katholiciteit en pluriformiteit elkaar niet hoeven uit te sluiten. Hij haalt daarbij de ‘Augsburgse Confessie’ waarin inderdaad is opgenomen dat ‘verscheidenheid geen schade berokkent aan de eenheid van de kerk’. Maar verscheidenheid is iets anders dan grote verschillen. Verscheidenheid veronderstelt een gemeenschappelijke noemer, maar voor lied 165 en ‘Abba Vader’ is werkelijk geen gemeenschappelijke noemer te vinden, geen kleinste gemene veelvoud. Ten tijde van de ‘Augsburgse Confessie’ was de cultuur nog ongedeeld en was er geen tegenstelling tussen geestelijke en wereldlijke muziek. Beide werelden zijn pas ten tijde van de Verlichting uit elkaar gegroeid. Toen werd de wereldlijke muziek een l’art pour l’art’ en ademde ze een heel andere geest dan de kerkmuziek.

Ongelijksoortige grootheden kunnen niet zomaar onder de noemer van katholiciteit worden gebracht. Het van Dale woordenboek zet achter het woord ‘katholiciteit’ dan ook heel fijntjes ‘(pretentie) van algemeenheid’.

Tenslotte zetten wij ook vraagtekens bij de veronderstelling dat de lutherse traditie moet worden gezien als deel van de grotere katholieke traditie. De Lutherse Kerk heeft met de Katholieke Kerk inderdaad gemeen dat de misvorm hoog in ere wordt gehouden, maar de katholieke traditie heeft nooit lutherse evangeliemotetten, zondagsliederen en koraalvoorspelen in hun mis een plaats gegeven, ook de Passionen van J.S. Bach zullen niet snel tot klinken komen in de kathedralen en basilieken. Hier loopt toch echt een waterscheiding tussen twee ongelijksoortige werelden. Echte oecumene zal deze verschillen onderkennen en elkaars eigenheid en identiteit respecteren en vervolgens bruggen proberen slaan boven deze verschillen uit. Deze bruggen zullen kerkmuzikale en liturgische kwaliteit moeten bezitten, en gebouwd zijn op pijlers van geloofwaardigheid en integriteit.

Wij hopen van harte dat in het nieuwe liedboek voldoende liederen zullen staan die deze bruggen zullen kunnen verstevigen!

[2] *Het nieuwe Liedboek verschenen!*

Op zaterdag 25 mei werd in de Grote Kerk in Monnickendam op feestelijke wijze het nieuwe liedboek gepresenteerd aan de vertegenwoordigers van de acht deelnemende kerken. Zoals de ondertitel van het liedboek reeds aangeeft, 'Zingen en bidden in huis en kerk', is de opzet nu veel breder dan het liedboek van 1973, zoals ook in Duitsland in 1993 het 'Evangelische Gesangbuch' de opvolger werd van het 'Evangelische Kirchengesangbuch' van 1951. Het kerklied heeft inderdaad ook een wezenlijke functie buiten de liturgie op zondagmorgen, het kan in het persoonlijke leven van mensen op ieder moment een wezenlijke rol spelen. Een historisch moment dus in de geschiedenis van de kerkmuziek in Nederland. Een liedboek dat, zoals al haar voorgangers, een kind is van zijn tijd en zich dus ook niet heeft kunnen onttrekken aan de huidige tijdgeest. Alle kritiek die op dit boek mogelijk is moet dan ook iedere keer in het licht van het huidige tijdsgewricht worden gezien. In deze bijdrage over het nieuwe liedboek kunnen we nog slechts een eerste, globale indruk geven, in de volgende nummers van Musica Sacra zullen we meer gericht de inhoud in al haar verschillende aspecten bespreken.

Aan de ene kant zijn we verheugd dat in onze zeer gesecculariseerde wereld een liedboek kan verschijnen waarin veel goede liederen uit de traditie een plaats hebben gekregen. Lieder die de strenge hymnologische toets kunnen doorstaan, liederen die componisten de eeuwen door hebben geïnspireerd tot het schrijven van grote kunstwerken. Lieder die zich dienstbaar opstellen van de liturgie en deze liturgie kracht geven. Aan de andere kant zien we met zorg dat de invloed van onze gesecculariseerde samenleving geen halt heeft gehouden voor de deur van de liedboekcommissie en dat meer dan ooit de secularisatie zijn weerslag heeft gekregen in een liedbundel.

Het bijzondere van deze liedbundel is dat er door zeer velen aan is meegewerkt. Werd vroeger een liedboek voor één kerkgenootschap samengesteld door een commissie van hooguit tien theologen, dichters en musici, nu werkten er meer dan 80 commissieleden aan mee voor maar liefst acht kerkgenootschappen. Aan de ene kant kan iedereen in deze bundel iets van zijn gading vinden, aan de andere kant is het zo een verzamelbekken geworden van zeer wel veel diverse tradities, stijlen en kwaliteit. Werd vroeger een liedboek van bovenaf aan een kerkgenootschap opgelegd, nu is het een product van een democratisch verlopen proces. Lag vroeger de verantwoordelijkheid alleen bij de samenstellers van het liedboek, nu ligt de verantwoordelijkheid geheel bij de gebruikers. Werd vroeger het kerklied bekeken door de scherpe hymnologische en liturgische bril, nu lijkt qua stijl alles mogelijk te zijn en is de gemeente volledig afhankelijk geworden van het liturgische inzicht en het gevoel voor stijl van de plaatselijke voorgangers en kerkmusici. In de volgende nummers van Musica Sacra zullen wij daar dieper en met concrete voorbeelden op ingaan.

Het zingen van een kerklied is het 'uiten' van geloof, maar ook een 'innen'. Door bepaalde liederen regelmatig te zingen wordt de gemeente hoe dan ook bewust en onbewust gevormd. Hymnologie en liturgiek is een vak, de vraag is of de gemeente ontvankelijk zal blijven voor de deskundigheid van de vakmensen. Het is vraag of bij het kiezen van liederen wordt gekeken naar kwaliteit van tekst en melodie of dat een dubieuze smaak de doorslag zal geven. Het kerklied is het centrum van de kerkmuziek, een goed kerklied heeft componisten geïnspireerd tot motetten, cantates en oratoria. Het kerklied is niet alleen bepalend voor de liturgie op zondagmorgen, het heeft dus ook invloed op de ontwikkeling van de kerkmuziek in het algemeen. Goede kerkmuziek stijgt boven de tijdgeest uit en heeft diep verborgen in zichzelf een eeuwigheidswaarde. Goede kerkmuziek wordt gedragen door muziek die 100% muziek is en een kerk, die 100% Kerk is. De uitdaging van onze dagen is de kracht van deze kerkmuziek telkens tot spreken te laten komen, boven alle woelingen van de tijd heen!

Verschillen

De verschillen met het liedboek 1973 zijn legio, teveel om in deze eerste korte beschouwing te bespreken. Hier daarom voorlopig een eerste begin.

Wat direct opvalt is dat tussen de berijmde Geneefse psalmen regelmatig psalmlieder en onberijmde psalmen zijn ingeschoven, zoals bijvoorbeeld bij psalm 23, waar naast de berijming van Martinus Nijhoff uit het Geneefse Psalter ook nog zeven andere versies zijn opgenomen, waaronder bijvoorbeeld de berijming van Joost van den Vondel (D'Almachtige is mijn herder en geleide – was lied 13A) en Jan Jacob Lodewijk te Kate (De Heer is mijn herder – was lied 14). Eén van de grote verschillen met het Liedboek 1973 is verder dat de rubriek Bijbellieder is komen te vervallen. Een aantal van deze liederen is wel op andere plaatsen in het liedboek te vinden, maar het nieuwe liedboek gaat veel minder uit van de Bijbel dan Liedboek 1973 en is veel minder liturgisch ingesteld. Zo zijn er bijvoorbeeld van de 36 bijbellieder van Muus Jacobse slechts 12 meegenomen naar Liedboek 2013.

Van de 491 liederen uit het Liedboek 1973 is net iets meer dan de helft (263 liederen) te vinden in Liedboek 2013 (Totaal meer dan 1100 liederen). Een vergelijking: uit het gezang 1938 werd ook ongeveer de helft in het volgende liedboek geplaatst (146 van de 306 gezangen). Van deze 146 zijn er nog 77 liederen opgenomen in Liedboek 2013.

Een opvallend verschil is verder het grote aantal canons (op melodiefragmenten of vrije canons) en de meerstemmige koorzettingen. Zo is dit liedboek tevens een cantorijboek geworden, dat op de wekelijkse koorrepetitie dankbaar dienst zal kunnen doen.

Blij zijn wij als Lutheranen dat het Hemelvaartslied van Piet Boendermaker en Willem Mudde (Gij Jezus Christus opgestegen) is opgenomen, dat het Luthers Avondgebed een plaats heeft gekregen en dat voor de B-versie van oud-gezag 354 is gekozen (God zij gezegend! Laat ons dank bewijzen), de versie die Willem Mudde in 1973 zo vurig heeft bepleit. Ook doet het goed dat de vierstemmige zetting van Heinrich Schütz van 'Aller ogen' is afgedrukt, weliswaar vreemd genoeg in het Duits en niet in de bij ons zo bekende vertaling van Boendermaker. Uit het Lutherse katern van 1988 is het Credo van Huub Oosterhuis / Jaap Geraedts en de Dismissio-tekst van Wonno Bleij meegekomen. En mooi is het om te zien dat het even eenvoudige als sterke kerstlied 'Maria ging op reis' (497) van de zo jong gestorven Lutherse kerkmusicus Luuk van de Vegt (Ede), de melodie bij 'Dat wij onszelf gewonnen geven' (816) van ons werkgroep lid Niek Hermanides en de vele teksten en melodieën van Wonno Bleij en Marijke Bleij-Pel zijn opgenomen. En natuurlijk ademen de vertalingen van Andries Govaart van de vele Skandinavische liederen (uit de Lutherse staatskerk) een Lutherse geest.

Maar bijzonder jammer is natuurlijk wel dat negen van de achttien Lutherliederen en 21 van de Lutherse zondagsliederen de verhuizing niet hebben overleefd. Vooral wat die zondagsliederen betreft zal de Werkgroep zich in overleg met de Lutherse Synode gaan beraden. Bekeken zal worden of er een nieuwe lijst met zondagsliederen kan worden opgesteld met vervangende liederen uit het nieuwe Liedboek (zoals na 1973 ook is gebeurd) of dat de verdwenen liederen gewoon gezongen kunnen blijven worden. Hoe dan ook, voor de Lutherse gemeenten is er werk aan winkel!

[3] *Het nieuwe liedboek*

Na een voorbeschouwing en een eerste korte indruk in de vorige nummers van *Musica Sacra* hierbij de derde bijdrage rondom het nieuwe liedboek “Zingen en bidden in huis en kerk”. In dit artikel zullen vooral een aantal muzikaal-technische aspecten worden besproken, in de komende nummers van *Musica Sacra* zal het liedboek vervolgens door de liturgische, tekstuele en theologische bril worden bekeken. Maar voordat wij gedetailleerd op deze muzikale aspecten ingaan eerst nog een meer algemene indruk betreffende de kwaliteit van het boek.

Kwaliteit en norm

Natuurlijk kan een nieuw lied en dus ook een nieuw liedboek zich pas in de praktijk echt bewijzen en zal pas over enkele jaren een meer afgeronde mening gevormd kunnen worden. De titel (en meer specifiek het voorwoord) geeft al aan dat het liedboek “niet uitsluitend is bedoeld voor gebruik in de kerkdiensten, maar evenzeer om te functioneren op andere momenten en plaatsen, bijvoorbeeld in getijden en persoonlijke meditatie, pastoraat en geloofsgesprek, gezin en school”. Maar dat laat onverlet dat alle liederen in dit boek wel degelijk een plaats zouden kunnen krijgen in de liturgie van de zondagse eredienst. Klaas Holwerda (secretaris van de Interkerkelijke Stichting voor het Kerklied) besluit zijn voorwoord met de constatering dat dit liedboek tevens het karakter heeft van een ‘cultuurboek’. Hiermee wordt impliciet de hedendaagse cultuur met al haar positieve en negatieve uitingen in de kerk binnen gelaten. Zo vinden we vele nieuwe liederen die met haar lichtvoetigheid, vrijblijvendheid en oppervlakkigheid regelrecht uit de wereld van de amusementsmuziek zijn overgestapt, welks kenmerk het is dat ze niet serieus hoeven te worden genomen. Hoever staat deze muziek af van de edele normen van de hymnologie... Het is echt schrikken als Klaas Holwerda schrijft: “Aan de kwaliteit van de opgenomen liederen en teksten zijn eisen gesteld die meteen als een maatstaf gezien mogen worden voor de verdere ontwikkeling van genres”. Als teksten worden gezongen op melodieën van ‘Altijd is kortjakje ziek’, ‘Osewiese wose kristalla’ of ‘Nobody knows the troubles I’ve seen’ kan de hymnologie zich eigenlijk maar beter opheffen. We lijken ons dan te bevinden in de jaren zeventig van de vorige eeuw toen in de calvinistische kerken smalend werd gedaan over de kerkmuzikale vernieuwingen in de Rooms-Katholieke kerk, waar toen ontelbare ‘middelmatische’ liederen verschenen, o.a. op de melodie van ‘Ajax wint de wereldcup’. Een goed kerklied is een Bijbeltekst of een andere geestelijke tekst in een notendop, zeer gecompriëerd en compact weergegeven, door iedereen goed te begrijpen, op een melodie die door iedereen direct kan worden meegezongen. En dat alles zowel tekstueel en muzikaal met een artistieke meerwaarde - een meerwaarde die componisten zullen inspireren tot het schrijven van liedzettingen, liedmotetten en liedcantates. Dan heeft een kerklied een verbindende functie, zoals eeuwen lang gebleken is. Lieder die slechts voor één doelgroep zijn geschreven behagen wel die ene doelgroep maar zeker niet de gehele gemeente. Dan wordt juist het tegenovergestelde van ‘verbinden’ bereikt. Dat op vergaderingen van de liedboekcommissies liederen uit andere geloofsrichtingen verbindend hebben gewerkt is voor te stellen, zoals Pieter Endedijk uiteenzet in *ELKKwartaal* (december 2012) en *Laetare* (augustus 2103), maar zo’n commissie is natuurlijk niet te vergelijken met een gemeente op zondagmorgen. Een goed kerklied heeft een evangelische meerwaarde en zal eerder boven de cultuur staan dan daar direct uit voortkomen. De Kerk is meer dan cultuur. Goede kerkliederen hebben eeuwigheidswaarde zoals blijkt uit liederen van Ambrosius, Luther, Gerhardt, Tersteegen, Klepper en onze 20ste-eeuwse dichtersgeneratie. En gelukkig staan zeer veel van deze liederen wel degelijk in het nieuwe liedboek: het glas is wel degelijk half vol! Maar de andere helft baart ons veel zorgen, zeker als in het voorwoord deze trend wordt

gezien als een maatstaf voor verdere ontwikkelingen. Een kerklied zal cultuur- en maatschappijkritisch moeten zijn. Het kerklied is het centrum van de kerkmuziek, het bindmiddel in de gemeente. Het Evangelie in een notendop, het heeft een essentiële, zelfs existentiële functie. Het is meer dan het gewone. Het is te hopen dat de wal het schip keert, dat kwaliteit zich uiteindelijk zelf bewijst, tegen de geseclariseerde cultuur in.

De muziek

Naast de kritiek die op het nieuwe liedboek geuit kan worden, kan het dus zeker ook positief benaderd worden ('glas half vol!'). Zo zijn de vele canons dankbare inzingoefeningen op de cantorijrepetities, is het notenbeeld zeer goed leesbaar op het weliswaar erg dun en doorschijnend papier, staan er vele goede liederen in van Hanna Lam en Wim ter Burg (altijd goed!), is gekozen voor de best zingbare versies uit Liedboek 1973: 57A, 354B en 488B (respectievelijk 383, 375 en 981) en zijn vele goede liederen uit de recente en vroegere kerkmuzikale traditie wel degelijk meegekomen. Van de nieuwe liederen zijn vooral de vertalingen en dan in het bijzonder de vertalingen van Scandinavische liederen een aanwinst. Mooi is dat de visuele vorm van een Avondmaalskelk bij de liederen van Philipp Nicolai (518 en 749) weer herkenbaar staat afgedrukt, dat vrijwel alle liederen (behalve bijv. lied 272 en 316), op dezelfde toonhoogte worden blijven gezongen (in het *Evangelisches Gesangbuch* waren in 1993 zeer veel liederen een toont lager genoteerd -) en dat ook minder bekende liederen van good old Willem Vogel een plaats hebben gekregen. Dan blijkt maar weer eens te meer hoe Willem Vogel de juiste toon weet te treffen. Het is een letterlijke verademing om zijn melodieën te zingen tussen de oppervlakkige deuntjes en commerciële meezingers in. De meezingers met voorspelbare syncopen en overbindingen die niet zonder een keyboard, gitaren, drums, versterkers en geluidsboxen kunnen....

Een zeer groot deel van de 'nieuwe liederen' konden we al vinden in de bundels 'Zingend geloven' en 'Tussentijds'. Echt verrassende goede nieuwe liederen zijn er eigenlijk relatief weinig. Maar toch: we tellen onze zegeningen en zijn blij met wat er aan goede kwaliteit te vinden is. Het is te selectief om uit de zo omvangrijke bundel concrete voorbeelden te geven van deze goede liederen en van de liederen die de hymnologische norm niet halen. Daarom hieronder tenslotte nog enkele algemene zaken.

Wat direct het meest opvalt is dat alleen bij het eerste couplet de muziek is afgedrukt en niet meer (als de tekst van het lied op de volgende bladzijde verdergaat) bij de overige verzen, zoals in het liedboek van 1973. In de begeleidingsbundel is zelfs in het geheel geen tekst afgedrukt, terwijl de consciëntieuze organist toch iedere strofe harmonisch anders zal inkleuren en registreren, al naargelang de inhoud en betekenis van de tekst. Nu zullen de organisten dus twee liedboeken naast elkaar op de lessenaar moeten neerzetten, maar ook voor de 'noten lezende' kerkgangers is het lastig om nieuwe liederen te zingen.

Opvallend is verder dat de meeste van de musicologisch verantwoorde bijstellingen in 1973 weer zijn teruggedraaid. Zo zijn de verhogingen in 'God in den hoog' alleen zij eer' (LvK 254/Lied 302) en 'O onze Vader, trouwe Heer' (LvK 48/melodie lied 995) weer genoteerd met een kruis en herstellingsteken en zijn de versieringen ('melismen' of 'fiorituren') in de eerste vier en de laatste twee regels van het Wilhelmus (lied 708) weer als hoofdnoten genoteerd. Inderdaad vormden deze noten geen wezenlijk bestanddeel van de oorspronkelijke melodie, maar om in een nationaal volkslied de melodie te willen veranderen getuigde indertijd toch van een wat al te overtrokken purisme en optimisme!

Opvallend is zeker ook de verlenging van de laatste twee noten van de tweede en de vierde regel van 'Lof zij de Heer, de almachtige koning der ere' (lied 868) ('Koning' nu met een kleine letter...), waar in de bundel van 1973 nog veerkrachtig en energiek kon worden doorgezongen, een verlenging die trouwens ook al in de bundel van 1938 was verdwenen.

Adriaan C. Schuurman

Tekenend voor het karakter van het nieuwe liedboek is dat veel liederen van Adriaan Schuurman het loodje hebben gelegd. Liefst 13 van zijn 20 melodieën zijn in het geheel niet opgenomen in de nieuwe bundel. Sommige liederen zijn nu geplaatst met andere melodieën dan die van Schuurman, zoals lied 679 (LvK 248) en lied 352 (LvK 345). De ene verandering is nog pijnlijker dan de andere... Wie Adriaan Schuurman tijdens Haagse zangavonden in 1973 en 1974 ooit in levende lijve heeft meegemaakt weet hoe hij iedere noot vanuit de tekst componeerde, hoe hij iedere keer weer opnieuw begeistert was als hij met het kerklied bezig was. Zeker, hij vroeg altijd veel van de gemeente, liet haar vaak op haar tenen staan. Hij schreef vaak hoog, met lastige ritmes en in moeilijke toonsoorten, regelmatig in cis moll (vandaar zijn bijnaam Adriaan Cis, Schuurman!), maar dan had je ook wat! Schuurman zocht altijd de grenzen op van de technische mogelijkheden, deed dat bewust, wetende dat de zaken van geloof en kerk een zekere radicaliteit met zich meebrachten. Hoge noten zijn bewust gekozen, diep van binnenuit gecomponeerd, zoals bij lied 679 (LvK 248), 'Geweldige gedreven wind, die valt met groot gedruis'. Hier voelen we een samengebalde energie, die de tekst verklankt, de tekst in muziek omzet en zo de tekst meer dan alleen maar tot leven laat komen. Het is geen vrijblijvend gebeuren, het is geen afstandelijk amusement, de gemeente zit midden in die 'gedreven wind'. Hoe anders is dan de ontspannen, onschuldige en rustig voortkabbellende melodie van lied 679. Plaatste Schuurman bewust de hoge d' op 'gewéldig', nu komt er een hoge d' op 'geweldíge'. Maar los van deze foutieve accentverschuivingen past deze lichtvoetige, soepeltjes lopende melodie in het geheel niet bij deze tekst die Schuurman in al zijn diepte tot leven wil brengen.

Eigenlijk nog schrijnender is het dat het lied 'Jezus, Meester aller dingen' geplaatst is op de melodie van 'Quem pastores laudavere' (lied 352 / LvK 345), die in het liedboek 1973 was te vinden bij lied 140. Deze tekst met een diepe inhoud en met een grote geloofsdramatiek zou nu gezongen moeten gaan worden op de vrolijk dansende driedeligheid van het luchtige kerstlied 'Prijs de Heer die herders prijzen'. Niet alleen de sterke associatie met het Kerstgebeuren staan een diep verstaan van de tekst in de weg, het is vooral het verdwijnen van belangrijke muzikale dimensies die de tekst een heel andere inkleuring geven. Zo is bij Schuurman de grote dalende lijn over een kleine none in de vierde regel bewust gecomponeerd bij 'brengt Gij tekenen tot stand', van heel hoog naar heel laag, van hoog uit de hemel naar diep op de aarde. Muziek schildert en geeft meerwaarde, zeer helaas is ook hier gekozen voor oppervlakkigheid i.p.v. diepgang.

Slot

Nog veel meer zou op dit moment te schrijven zijn over muzikale zaken, zoals over het gebruik van contrafacten (nieuwe teksten op bestaande melodieën), het gebruik van voordrachttekens bij kerkliederen (zoals fermates, tempoaanduidingen, dynamische tekens), kleine wijzigingen in melodieën (zoals bij lied 320/LvK 62 – lange opmaat) en (zoals gezegd) de goede nieuwe aanwinsten, waarbij de melodieën van Willem Vogel opnieuw aangeven dat een goede melodie wordt gevonden en niet wordt geconstrueerd – lied 554. Er zou een interessante beschouwing kunnen worden gegeven over het veelvuldige gebruik van de melodische sext en de tritonius (verviervoudigd in vergelijking met liedboek 1973), over het toenemende gebruik van wiegende 3/4 en 6/8 maten en over veel melodieën die hoog eindigen (bijvoorbeeld lied 551, 857, 986).

Er zou nagedacht kunnen worden over de verhouding 'kunst en democratie': dit liedboek werd samengesteld vanuit de basis door zo'n 70 liedboekcommissieleden - kan kunst ontstaan als niet gekozen wordt voor de selectie van een klein gezelschap deskundigen maar voor een van onderop breed aangedragen materiaal. Kan een democratisch proces kunst voortbrengen?

Kan in dit verband een vergelijking worden getrokken met het 'democratisch gecomponeerde' 'Koningslied' (april 2013), dat door alle deskundigen met schaamte werd verworpen? Helaas is de ruimte hier te beperkt om op dit moment op al deze interessante zaken in te gaan. In de komende nummers zullen enkele van de genoemde zaken zeker nog een keer aan bod komen. Voorlopig rest ons niets anders dan vrolijk en lustig uit het nieuwe liedboek te gaan zingen!